

„Leading practise publication“ ako teoretický návod, heuristický projekt, aj praktické majstrovstvo

---

Andrea Klimková

Envigogika 11 (1) – Recenze/Reviews

Publikováno/Published dne 20. 6. 2016

DOI: [10.14712/18023061.521](https://doi.org/10.14712/18023061.521)

Abstrakt

Recenzia publikácie: Kapitulčinová D. - Dlouhá, J. - Ryan, A. et al. (eds.) (2015). Leading practice publication. Professional development of university educators on Education for Sustainable Development in European countries. ISBN: 978-80-87076-22-4. Online, dostupné na <http://www.ue4sd.eu/images/2015/UE4SD-Leading-Practice-PublicationBG.pdf>

Abstract

Review of the publication: Kapitulčinová D. - Dlouhá, J. - Ryan, A. et al. (eds.) (2015). Leading practice publication. Professional development of university educators on Education for Sustainable Development in European countries. ISBN: 978-80-87076-22-4. Available online at <http://www.ue4sd.eu/images/2015/UE4SD-Leading-Practice-PublicationBG.pdf>

Spoločnosť sa musí naučiť, ako sa vysporiadať s výzvami udržateľnosti. Súčasný stav globalizácie, spoločnosti sietí zaplavovanej hybridmi (Latour) a sociálno-ekologicko-environmentálny¹ status quo vyžaduje racionálnu *governance*, vystavanú na schopnosti integrovať hodnoty a gramotnosť *udržateľnosti* nielen do vzdelávania, ale do každodenného osobného a profesijného života jednotlivca ako morálneho aktéra, každého lídra súčasnej organizačnej spoločnosti. Je to reálna výzva a úloha pre vysokoškolský sektor ako ten, ktorý je schopný kriticky riešiť udržateľný rozvoj, pretože vychováva budúcich lídrov pre rôzne oblasti spoločenskej praxe, spochybňuje dominantné paradigmy a produkuje priekopnícky výskum. Medzi všeobecne zdieľané hodnoty v spoločnosti, medzi organizačné hodnoty² (sme organizačnou spoločnosťou) potrebujeme transponovať hodnoty, ktoré smerujú k udržateľnosti a udržateľnému rozvoju. Otázka znie *ako?*, akým spôsobom a akými prostriedkami, keď naše chápanie sociálneho sveta, je založené na utilitárnych a ekonomických hodnotách a presvedčeniach, ktoré sú z environmentálnej perspektívy veľmi problematické? Dnešné organizácie potrebujú pri presadzovaní organizačných zmien viac, než len funkčné právo životného prostredia a efektívny manažment. Ako teda konštituovať a zavádzať v spoločnosti a organizáciách etickú stratégiu, ktorej súčasťou sú princípy udržateľnosti? Aj na túto otázku a mnohé iné môže dostať čitateľ *Leading practise publication* odpoveď. Keďže organizácie nežijú v sociálnom vákuu, musia reagovať jednak na novú situáciu, ktorou je súčasná ekologická situácia a globálne environmentálne problémy. Keďže naše správanie nadobudlo organizačnú dimenziu (sme organizačnou spoločnosťou), musíme sa zamýšľať nad skutočnosťou, že **organizácie**³ svojimi aktivitami ovplyvňujú prostredie v ktorom sa realizujú a kde pôsobia.

Publikácia, ktorá sa nám dostáva do rúk v anglickom jazyku je, ako jej autori a editori píšú, výsledkom dvoch rokov práce Európskeho projektu **Univerzitní pedagogovia pre udržateľní rozvoj** (UE4SD *University educators for sustainable development*). Je inšpiratívnym a informačne bohato saturovaným výstupom postaveným na znalostiach a skúsenostiach päťdesiatich troch (53) partnerov z tridsiatich troch (33) európskych krajín pôsobiacich v oblasti vzdelávania pre udržateľný rozvoj (ďalej len ESD). Kvantum relevantných poznatkov, referencií a skúseností, cenných zistení zhromaždených vo vysokoškolských inštitúciách a sieťach, či vzdelávacích konzorciách nielen Európy, ale aj mimo nej, je sústredených do hutného synergického projektu. Praktická publikácia ako vademékum, či sprievodca vnáša čitateľa hutne, zrozumiteľne do problematiky, napĺňa svojim obsahom nielen informatívnu a didaktickú funkciu, ale aj inštrumentálnu a metodologickú v tom, že poskytuje základnú fundovanú teoretickú a terminologickú bázu (*terminus technicus*) v anglickom jazyku pre prax a implementáciu vzdelávania pre udržateľný rozvoj, aj pre začiatočníka. Jej inštrumentálna a prakticko-pragmatická úloha je zreteľná v triáde základného mechanizmu jej kompozície: *čo – ako – kto (aj pre koho)*. Ak chápeme súčasnú ekologickú krízu, a tiež vzdelávanie k udržateľnosti v kontexte sociál-

¹ Požiadavka dôsledného používania pojmov znamená, že rozlišujem medzi adjektívami *ekologický* a *environmentálny*.

² Organizácia (ktorou môže byť firma, podnik, zdravotnícke zariadenie, vzdelávacia inštitúcia, či mimovládna alebo kultúrna organizácia) sa sústreďuje na ekonomický rast, sociálne a environmentálne dôsledky svojich činností. Ekologické hodnoty a ekologická zodpovednosť sú v tomto koncepte pomenované dosť vágne a nepresvedčivo, veľmi všeobecne, majú skôr deklaratívnu podobu. Preto potrebujeme nových lídrov, ktorí disponujú kompetenciami pre implementáciu udržateľnosti v organizačnom svete.

³ Organizáciou budeme rozumieť určitú organizačnú jednotku – inštitúciu, kolektívneho morálneho aktéra, ktorým môže byť firma, zdravotnícke zariadenie, školská inštitúcia, alebo mimovládna organizácia, či politické zoskupenie, ktoré je „*dynamickým sociálnym systémom*“ (Fobel), **etika, ekologická zodpovednosť a udržateľnosť** sú jeho funkciou, ktorá ovplyvňuje fungovanie.

nych vzťahov a sociálnych projektov, aktivít, nemožno nevidieť, že tieto aktivity a projekty sú lokalizované v konkrétnych geografických priestoroch, myslenie a konanie sú situované v určitom priestore a nie sú morálne neutrálne.

Projekt nazvaný *Univerzitní pedagogovia pre Udržateľný rozvoj (University Educators for Sustainable Development)* si zadefinoval úlohu, vytvoríť také prístupy a príležitosti, ktoré by umožnili kolegom – vysokoškolským pedagógom pripravovať študentov bez ohľadu na ich študijné odbory, programy, rozvíjať udržateľnosť a využívať jej princípy a zásady vo svojej profesii, v globálnej zodpovednosti. Roky ukázali, že táto synergická téma je v čase ekologického problému a ekologickej krízy opodstatneným, užitočným a potrebným konceptom a dobrou paradigmatickou a kognitívnou bázou pre spoluprácu veľmi rôznorodej - diferencovanej skupiny partnerov, pre aktérov rôznych kultúrnych a disciplinárne diferencovaných komunit v európskych vysokoškolských inštitúciách⁴. Táto ambícia, užitočná pre prax, ktorú sprevádza v súčasnosti kríza v rôznych podobách, je okrem toho prínosná aj pre interdisciplinárny a interkultúrny dialóg. Jednou z aktuálnych hlavných otázok vysokoškolského vzdelávania pre udržateľný rozvoj je nedostatok informácií a príležitostí v profesijnej príprave vysokoškolákov rôznych študijných odborov a programov. Projekt zahájený v Gloucestershire a partnerských inštitúciách bol dizajnovaný do hlavných fáz činností a hlavných cieľov: podporovať univerzitných pracovníkov na posilnenie ich schopností v ESD a s tým súvisiace akademické vedenie a schopnosti⁵.

Publikácia, on-line prístupná na stránke Centra pre otázky životného prostredia Univerzity Karlovej v Prahe⁶, je napísaná zreteľne, vyskladaná do logických schém a na seba nadväzujúcich kapitol a paragrafov. Sú v nej bohato zastúpené mimo-textové komponenty: tabuľky, obrázky, ilustrácie, schémy, náčrty, úvod, obsah, zhrnutie, ktoré naplňajú jej informatívnu, komunikačnú a aplikačnú funkciu a demonštrujú, znázorňujú vzťahy, prieniky, prepojenia. Kniha vyplňa prázdne miesto v súčasnom disciplinárne fragmentárnom vysokoškolskom vzdelávaní a nemá disciplinárne demarkácie. Môže byť vhodným praktickým nástrojom a návodom pre vysokoškolského pedagóga fakulty verejnej správy, filozofickej fakulty rovnako dobre, ako pre pedagógov Ústavu recyklačných technológií na technickej univerzite. Je písaná prehľadne, zároveň stručne, azda by preto mohol fundovane orientovaný čitateľ namietat, že nepotrebuje recenzný odkaz, či recenznú agilitu. Nazdávam sa, že opak je pravdou a dôvod je veľmi prozaický a pragmatický. Keďže je v angličtine, mohla by uniknúť pozornosti nejednej vysokoškolskej inštitúcie na Slovensku, kde máme s implementáciou udržateľnosti v rámci vysokoškolského vzdelávania značné oneskorenie za reálnou praxou európskych univerzít. V praxi to znamená, kde je žiaduce

---

⁴ Pojmy udržateľnosť (*sustainability*) a udržateľný rozvoj (*sustainable development*) majú nielen svoju genézu, ale zároveň sú to pojmy, ktoré majú okrem iných účelov, aj svoj rozmer filozofický, morálny a edukačný. Ide o pojmy, pri uchopení ktorých sa môže stať, že sa na tieto kategórie budeme dívať jednorozmerne, v atomizovanom prístupe a optike vlastnej disciplíny. Ak ich ale budeme uchopovať ako založené na vzťahu, tak práve vzťahovosť (relačnosť týchto pojmov) nás núti vzťahovať sa k nim kontextuálne, interdisciplinárne, multidisciplinárne, nielen v demarkáciách našej disciplíny, či optiky. Dávajú nám príležitosť a možnosť na výber v určitom kontexte, podľa toho k akej komunite patríme. To potom znamená, že aj keď bude znamenať udržateľnosť iné pre vedca z oblasti prírodných vied, sociológa, politika, pre filozofa, pedagóga, alebo ochranára, môže ju implementovať v tej svojej komunite, tým svojim spôsobom a disciplinárnym kľúčom.

⁵ Prehľad časového rámca projektu UE4SD opisuje tri hlavné fázy činnosti. Publikácia *Leading Practise Publication* je súčasťou etapy 2: Vývoj zdroje pre univerzitnú pedagógov na ESD profesionálny rozvoj.

⁶ <https://www.czp.cuni.cz/czp/index.php/cz/archiv-aktualit/970-byla-vydana-kniha-leading-practise-publication>

implementovať ekologickú etiku⁷ a projekty udržateľnosti (ESD). Ak hovoríme o ťažiskových úlohách konceptu udržateľnosti v praxi, hovoríme o relevantnosti a užitočnosti v spoločenskej praxi, na všetkých jej úrovniach, na úrovni jednotlivca (občana, obyvateľa, nositeľa istej socioprofesijnej identity, napr. manažéra, učiteľa, politika, podnikateľa), na úrovni organizácie – špecifického typu spoločenstva, entity (tzn. ako súčasť organizačnej etiky v rôznom type organizácií), na úrovni systému (tzn. v školskom systéme, vo vysokoškolskom vzdelávaní), aj ako globálny prístup, a teda globálna etika.

LPP obsahuje šesť hlavných kapitol týkajúcich sa rôznych aspektov ESD na vysokých školách, vo vysokoškolskom vzdelávaní.

V prvej kapitole (**PURPOSE**) ako sám názov predznamenáva, sú zdôraznené ciele, opodstatnenie, poslanie a postavenie sektoru vysokoškolského vzdelávania pri riešení výziev udržateľného rozvoja vo vzdelávaní budúcej generácie lídrov. Tiež zdôrazňuje, že je potrebné u zamestnancov univerzít a aktérov vo vysokoškolskom vzdelávaní neustále rozvíjať zručnosti a kompetencie (*skills and competencies*) ESD na podporu prechodu k udržateľnému rozvoju. Aj napriek aktuálnej platnosti, stále je ešte obmedzená ponuka profesionálneho rozvoja (*PD professional development*) pre univerzitných učiteľov v mnohých krajinách a regiónoch. Množstvo vynikajúcich iniciatív už existuje v rôznych krajinách v celej Európe a táto publikácia je prezentáciou osvedčených postupov v tejto oblasti a príkladov dobrej praxe. V knihe autori zdôrazňujú, že je už všeobecne akceptovateľné a uznané, že naše vzdelávacie systémy sú zásadné pre dosiahnutie prechodu smerom k udržateľnému rozvoju. To znamená vybaviť študentov vedomosťami, zručnosťami, schopnosťami a postojmi potrebnými k obnoveniu orientácie sociálnych štruktúr a systémov. Súhlasím s tým, že vysokoškolský sektor je ten, ktorý je schopný kriticky riešiť udržateľný rozvoj pretože vychováva budúcich lídrov pre rôzne oblasti spoločenskej praxe, spochybňuje dominantné paradigmy a produkuje priekopnícky výskum⁸.

Druhá kapitola s názvom Politika. Rámec ESD a profesionálny rozvoj v európskom vysokoškolskom vzdelávaní. (**POLICY. ESD framing and professional development in European higher education**) prináša jasný prehľad súčasnej scény ESD v globálnom kontexte, v regionálnych, aj národných kontextoch. Načrtáva princípy ESD princípov a politik relevantných pre vysokoškolských pedagógov. Zaoberá sa tými špecifikami ESD vo vysokoškolskom vzdelávaní, ktoré sú zamerané na stratégie a inštitucionálnu politiku na úrovni zdola nahor. Vzhľadom k nastaveniu procesov kauzácie zdola - nahor (bottom-up) môžu byť práve siete vysokých škôl kľúčovými aktérmi - realizátormi európskych stratégií. Takto dostávame odpoveď na otázku, kto je oprávnený dávať aj morálne stanoviská, morálne kritériá pre naše rozhodovanie a konanie vo vzťahu k udržateľnosti? V kapitole sa ešte dozvieme veľa užitočných informácií, veľmi hutne usporiadaných do zrozumiteľných schém. V prvých paragrafoch sa diskutuje o kľúčových platformách aj aktéroch v EÚ.

⁷ Ak hovoríme o ťažiskových úlohách ekologickej etiky v praxi, hovoríme o relevantnosti a užitočnosti v spoločenskej praxi, na všetkých jej úrovniach, na úrovni jednotlivca (občana, obyvateľa, nositeľa istej socioprofesijnej identity, napr. manažéra, učiteľa, politika), na úrovni organizácie ako špecifickom type spoločenstva, entity (tzn. organizačnej etiky v rôznom type organizácií), na úrovni systému, aj ako globálny prístup, a teda globálna etika.

⁸ V spoločenskej praxi vo vzťahu k súčasným globálnym a multidisciplinárnym a multisektoriálnym iniciatívam môžeme vidieť, že sa vo vysokoškolskom vzdelávaní explicitne neuvádza a takmer nespomína environmentálna etika a ekologická etika, ale ciele našej morálnej praxe sú redukované na formálne politické a strategické ciele projektu udržateľného rozvoja (sustainable development), bez praktických výstupov a prípadových štúdií. To môže predstavovať vážne konzekvencie pre prípravu budúcich učiteľov, najmä v humanitných disciplínach a pre výučbu predmetov spoločenskovedných.

V podkapitole Strategické dokumenty ESD a súčasný globálny rozvoj sa čitateľ dozvedá o kľúčových strategických dokumentov Edukácie pre udržateľný rozvoj, vrátane Dekády vzdelávania pre udržateľný rozvoj. Diskusia o vzdelávaní, implementácii medzinárodných a národných stratégií a politík, teória, prax a iniciatív, ktoré môže podporovať ESD prechod na tejto úrovni sú preto zásadné. Vráťane UN Dekády pre ESD (DESD) jej reflexie v záverečnej správe UNESCO (UNESCO, 2014) kde je explicitne formulované, že ESD stále ešte nedosiahlo plný potenciál, sú zrejmé ťažkosti pri prekonávaní disciplinárnych hraníc a existujúce záväzky nie sú riešené koherentným spôsobom. To môžem z vlastnej skúsenosti potvrdiť, pretože aj keď je mojím primárnym záujmom a výskumnou oblasťou aplikovaná etika a jej subdisciplína ekologická etika, tiež environmentálna výchova v školách SR, ich neoddeliteľnou súčasťou je ESD. Európskymi kľúčovými aktérmi sú medzinárodné inštitúcie UNESCO, UNECE, národné vlády, ktoré majú povinnosť zaviesť spoločné stratégie do ESD procesu. Kľúčový prínos druhej kapitoly vidím okrem iného v jej praktických konotáciách pre slovenskú školskú prax. Zdá sa, že by mohla byť dobrou východiskovou teoretickou nástrojovou bázou. Prečo? Moje zdôvodnenie smeruje k problému a k status quo súčasného environmentálneho vzdelávania a výchovy k udržateľnosti. Problémom je fakt, že v predmetnej sfére sú napätia, redukcie, formalizmus, nepripravenosť učiteľov pre tieto procesy. Výchova k udržateľnému rozvoju je často výlučne v kompetencii prírodovedných predmetov, prakticky len v rukách angažovaných učiteľov a napriek úsiliu SAŽP⁹, individuálnych aktivít teoretikov na univerzitách v oblasti environmentu, environmentálnej výchovy, ekologickej etiky, je neuspokojivá. Mnoho učiteľov na vysokých školách síce intuitívne vie identifikovať problémové pole environmentálnej výchovy a osvetu, ale s ESD sa osobne nestretlo, napr. v humanitných študijných odboroch. Problémom je prístup na všetkých rovinách: systémovej, organizačnej, aj individuálnej. Tu sa zreteľne črtá potenciál pre to, aby sa ekologická etika ako normatívna disciplína brala v praxi vážne. Vedomá zmena prístupu k biosfére/prírode/životnému prostrediu predpokladá, že pri rozhodovaní a rozhodovacích procesoch zaujmeme určitý filozofický postoj (svetonázor), hodnotiaci postoj a etický postoj.

Tretia kapitola nazvaná **Princípy (PRINCIPLES. Teaching quality, ESD approaches and competence frameworks for educators)** sa zaoberá základnými zásadami ESD, učiteľskými kompetenciami, kvalitatívnym postupom profesionálneho rozvoja. V úvode kapitoly sa píše, že v rámci súčasných medzinárodných interdisciplinárnych intenzívnych diskurzov na vzdelávacích fórach bolo všeobecne prijaté a kceptované, že vzdelávanie pre 21. storočie by sa malo riadiť cieľmi a podporou jednotlivcov aj komunit udržateľným spôsobom života, rozhodovania, konania. Fundamentálnym cieľom pre výchovu k udržateľnému rozvoju (ESD) je humanistická orientácia, ktorá tkvie v potrebe zabezpečiť ľudskú dôstojnosť vo všetkých aspektoch života, pri rešpektovaní inakosti (iných kultúr) a ďalších generácií v špecifických kontextoch (Kapitulčinová et al. , 2015, s. 30). Ako konštatuje Tilbury (2011) na dosiahnutie tohto cieľa je potrebná nová, kritická, na budúcnosť orientovaná, inkluzívna pedagogika, ktorá by mala transformovať výučbové procesy na všetkých úrovniach vzdelávania tak, aby boli integrované v rámci udržateľného rozvoja (In: Kapitulčinová et al., 2015). Stretávame sa tu sa tu s argumentáciou a zdôvodnením, čo môže priniesť ESD do praxe vysokých škôl, ako majú byť zásady a kritériá ESD zahrnuté do profesijného rozvoja vysokoškolských pedagógov ako kvalitný proces. V súčasnej dobe existuje na úrovni vysokoškolského vzdelávania (HE, *Higher education*) skôr ojedinele a preto si to zasluhuje pozornosť. Najlepšie nápady, ktoré sú popísané v tejto publikácii mô-

---

⁹ SAŽP – Slovenská agentúra životného prostredia v niektorých dokumentoch stále ešte používa spojenie „trvalo udržateľný život“, čo je už dávno prekonaná téza, keďže a konotácie, ktoré tento vyvoláva by mohli vyvolávať postoje, ktoré nie sú zodpovedné a požadované.

žu byť inšpiráciou a dobrým štartom pre budúce smerovanie univerzít a vysokých škôl v tejto oblasti. V publikácii je ESD definovaná takto: *"transformatívny a reflektívny proces, ktorý sa snaží integrovať hodnoty a vnímanie udržateľnosti nielen do vzdelávania, ale do každodenného osobného a profesijného života každého, je prostriedkom umožňujúcim a prinášajúcim nové znalosti a zručnosti, ktoré nám pomôžu riešiť bežné problémy a otázky, je holistickým prístupom k dosahovaniu hospodárskej a sociálnej spravodlivosti a rešpektu všetkého života, je prostriedkom na zlepšenie kvality vzdelávania a reorientácie existujúcich vzdelávacích programov pre zvyšovanie povedomia"* (ibid, 30). Implikácie, ktoré poskytuje tretia kapitola pre vysokoškolských učiteľov, venujúcich sa profesijnému rozvoju v tomto kontexte, sú markantné a presvedčivé, v texte jasne formulované a sú zdôvodnením takto orientovanej výchovy a vzdelávania.

Štvrtá kapitola **Príklady (EXAMPLES)** je prezentáciou osvedčených postupov ako príkladov dobrej praxe. Jednotlivé prípadové štúdie a detailný popis iniciatív profesijného rozvoja sú súčasťou tejto kapitoly. Prípadové štúdie a naratívne prístupy sú nielen užitočným, ale aj zaujímavým nástrojom pre porozumenie, ilustráciu, nielen pre školskú prax. Sú sugestívnymi prostriedkami sprostredkovania rôznych disciplinárnych posolstiev a inšpirácií, či informácií a skúseností v aspektoch praxe. Osobne som v aplikovanej etike (a ekologickej etike) zástancom koherentizmu a rovnováhy uvažovania, preto sú pre mňa prijateľné didaktické rámce a presahy kapitoly, v ktorých nachádzam kontextualizmus, empirizmus, morálne relevantné fakty pre možnú budúcu argumentáciu a zdôvodňovanie, čo využijem na seminároch so študentmi aplikovanej etiky.

Piata kapitola **Reflexia (REFLECTION)** sumarizuje 13 prípadových štúdií zo štyroch UE4SD regiónov, reprezentujúcich sever, juh, východ a západ, z desiatich európskych krajín, ale tiež mimo nich. Veľké prípadové štúdie sa týkajú kooperujúcej siete univerzitných pracovísk, ktoré sú chápané ako hnacie sily udržateľného rozvoja a vzdelávania pre¹⁰. V kapitole autori venovali priestor aj štyrom malým prípadovým štúdiám; pri výbere prípadových štúdií si kládli za cieľ poskytnúť spektrum súčasných a osvedčených postupov v ESD rozvoji univerzitných pedagógov v Európe. Kritériá výberu boli ukotvené v kľúčových troch otázkach: **po prvé (1.)** Akým spôsobom sa pristupuje k edukácii ESD a akým spôsobom je prezentovaná; **po druhé (2.)** je tu prítomný proces profesijného rozvoja založený na výsledkoch? **po tretie (3.)** aká je praktická stránka? Je to prístup, ktorý môže byť využitý aj na iných vysokých školách a výučbových sieťach? Kapitola poskytuje reflexiu, spätnú väzbu, kladie dôraz a kľúčové informácie a kognitívnu bázu pre prax. Existujúce siete sa zdajú byť dobrou podporou pre rozvoj úspešných iniciatív profesijného rozvoja na rôznych úrovniach zapojenia. Rámcovanie ESD a pedagogické prístupy sa líšia od prípadu k prípadu, ale všeobecne možno povedať, že zahŕňajú participáciu a participatívne nástroje v učení. Nefinančná podpora rovnako ako finančná na inštitucionálnej úrovni sú rozhodujúcimi faktormi pre úspech programu.

¹⁰ Publikum a čitateľ sa môže inšpirovať prípadovými štúdiami, uvádzam len niektoré, napríklad: **(1.)** The Network of the Mediterranean Universities for Sustainable Development focusing on Education for Sustainable Development (**MedUnNET**) – sieť stredomorských univerzít pre vzdelávanie udržateľného rozvoja, kde sú zapojení: predsedajúca Aténska univerzita a univerzity z Chorvátska, Talianska, Slovinska, Turecka, Egypta, Francúzska, ai.; **(2.)** The European Network of Organic Agriculture University Teachers (**ENOAT**) je medzinárodná sieť univerzitných učiteľov podporujúcich ekologické hospodárstvo a agroekológiu, zabezpečujúcich podporu pri prechode k novým prístupom v praxi; **(3.)** Cross-regional ESD professional development for reorienting university curricula to address sustainability - **RUCAS**;

Šiesta kapitola **CESTY (PATHWAYS)** je záverom, kľúčovou správou s odporúčaniami pre budúci rozvoj. Tvorcovia politik a univerzitné vedenie by mali uznať potrebu pre profesijný rozvoj ako príležitosť pre vysokoškolských učiteľov, vrátane pozitívnej úlohy ESD pre vysokoškolskú prípravu. Učitelia majú oprávnenie žiadať a využívať kvalitné príležitosti pre sebarozvoj vo svojej profesii. Samozrejme, že na druhej strane, v reálnej praxi existuje mnoho prekážok a ťažkostí, ktoré budú blokovať a paralyzovať ako morálne kompetencie, tak aj samotnú implementáciu udržateľnosti, preto vidím najväčšie pozitívum 6. kapitoly v tom, že súčasné vysokoškolské inštitúcie, rovnako ako organizácie a morálni aktéri potrebujú konkrétne a jasne formulované návody, odporúčania. Aj preto sú odporúčania v publikácii, tzn. **Odporúčania pre tvorcov politiky, Odporúčania pre líderstvo, organizačné vedenie, univerzitné vedenie a napokon Odporúčania pre pedagógov a zúčastnené strany** priamou a špecifickou cestou (str. 129). V prienikoch, spoločných súradniciach a kontextoch konceptu udržateľnosti, ekologickej etiky a organizačnej etiky nájde čitateľ zdôvodnenia pre rôzne úrovne praxe, ako napríklad pre systémovú rovinu, uznanie významu ESD pre organizácie, univerzity, kraj, štátnu správu; alebo podpora vykonávania existujúcich aj nových politik a stratégií ESD pre zvyšovanie kvality výučby. Konkrétne návody pre organizačnú rovinu sú formulované napríklad takto: podpora poradenských programov a projektov na báze činnosti - praktickosti; postavenie hodnôt založených na líderstve a miestne ukotvenej báze líderstva (riadenia). Odporúčania sú adresované aj pre individuálnu rovinu a konkrétnych univerzitných pedagógov.

Ak čitateľ publikácie detailne registruje participantov sietí pre ESD, zložených z univerzít určitých regiónov, tak iste postrehol, že do vzájomného diskurzu a spoločnej praxe vstúpili rôzni aktéri, z rôznych disciplinárnych oblastí vysokoškolských komunit. To nás naviguje k názoru Arjena Walse a kol., že na sústavnom prepojení environmentálneho a prírodovedného by mohli byť založené postupy, ako problémy udržateľnosti predkladať širokej verejnosti, ako prepájať vedu so spoločnosťou, ako riešiť problémy tak, aby mali priaznivé socioekonomické dopady¹¹. Súhlasím, ale zároveň dodávam a podčiarkujem, že na sústavnom prepájaní **ekologického, environmentálneho a etického**.

Autori publikácie nám otvorili a otvárajú cestu k interdisciplinárnemu predmetu skúmania a zároveň k multidisciplinárnej spolupráci. Opäť sa potvrdzuje, že vzťah teórie a praxe má fundamentálny rozmer, v ktorom dochádza k permanentnému stretávaniu sa teoretického a praktického, explicitného (toho, čo je zjavné, čo vystupuje v podobe morálne relevantných empirických faktov) a implicitného (toho, čo nie je zjavné, dopady a dôsledky, rámce pre vytváranie proprírodných stratégií a ekologicky zodpovedného konania komunit, aj jednotlivcov). Aj v konkrétnej praxi ESD - konzultačnej a poradenskej, rovnako ako v edukačnej a učiteľskej, sa prejavuje potreba určitého typu racionality **poznanie ako phronesis** (perceptuálne znalosti, praktická múdrosť) v ktorom je zastúpená odbornosť *epistemická* (teoretické kompetencie) a zároveň *performatívna* (kompetencie pre prax).

---

¹¹ Arjen Wals, Michael Brody, Justin Dillon, Robert B. Stevenson.,2014. Propojení přírodovědného a environmentálního vzdělávání.

Dostupné na: <http://www.envigogika.cuni.cz/index.php/Envigogika/article/view/458>